

УДК 338.242.4: 339.924

І. Вігер, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

**МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ
ТРАНЗИТИВНИХ ЕКОНОМІК: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ВИМІР**

Розглянуто поняття та види перехідних економік, визначено особливості транзитивної економіки. Надано класифікації

© І.Вігер, 2011

модернізаційних перетворень за різними критеріями, охарактеризовано їхній вплив на євроінтеграційні перспективи транзитивних економік. Проаналізовано концепцію "Східного партнерства" як крок на шляху європейської інтеграції України.

Ключові слова: перехідна, транзитивна економіка, Україна, модернізація, євроінтеграція, ОЧЕС, ГУАМ, "Східне партнерство".

Viter II. Модернизационные превращения транзитивных экономик: европейское измерение.

Рассмотрено понятие и виды переходных экономик, определены особенности транзитивной экономики. Представлены классификации модернизационных превращений по разным критериям, охарактеризовано их влияние на евроинтеграционные перспективы транзитивных экономик. Проанализирована концепция "Восточного партнерства" как шаг на пути европейской интеграции Украины.

Ключевые слова: переходная, транзитивная экономика, Украина, модернизация, евроинтеграция, ОЧЭС, ГУАМ.

Viter I. Modernizational transformations of transitional economies: European dimension.

A concept and types of transitional economies is considered, the features of transitional economy are determined. Classifications of modernization transformations are presented on different criteria; their influence on the eurointegration prospects of transitional economies is described. Conception of "Eastern partnership" as a step on the way of European integration of Ukraine is analysed.

Key words: transitional economy, Ukraine, modernization, Eurointegration, BSEC, GUAM, "Eastern Partnership".

Одним із головних виявів глобалізації економіки виступає здійснення системних трансформацій у транзитивних постсоціалістичних країнах, що відбуваються в процесі їх переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки. Перед цими країнами постають завдання в короткий історичний строк здійснити певні модернізаційні перетворення та інтегруватися в європейське й світове співтовариство. Очевидно, що між цими процесами – модернізацією економіки та євроінтеграційними перспективами транзитивних економік – існує певний взаємозв'язок. Виявлення цього зв'язку дуже важливе в контексті європейської інтеграції України.

Проблеми сутності економічних трансформацій у контексті глобалізаційних процесів, модернізаційних перетворень та

особливості їх здійснення в постсоціалістичних країнах, євроінтеграційні перспективи транзитивних економік, зокрема України, в різних контекстах досліджують вітчизняні економісти І. Акімова, О. Беляєв, О. Білорус, В. Будкін, І. Бураковський, З. Варналій, В. Вергун, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Голіков, А. Гриценко, М. Дудченко, Б. Кваснюк, Г. Клишко, В. Ключко, А. Кредісов, І. Лукінов, С. Мочерний, В. Новицький, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, О. Плотніков, О. Рогач, А. Румянцев, М. Савлук, В. Семиноженко, В. Сіденко, С. Соколенко, А. Чухно, В. Черняк, А. Філіпенко, О. Шнирков, а також зарубіжні вчені, серед яких – Л. Абалкін, Л. Бальцерович, Е. Вілсон, О. Гаврилишин, А. Зіденберг, А. Іноземцев, Г. Колодко, Я. Корнаї, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд, Є. Сіскос, Дж. Стігліц, Дж. Сорос, П. Хірст, Л. Хоффманн, Ю. Шишков, Ю. Яковець та ін. У той же час недостатньо висвітлені питання їх взаємозв'язку та взаємодії.

Мета статті – розкрити певний взаємозв'язок між модернізацією економіки та євроінтеграційними перспективами транзитивних економік.

Стан економічних систем будь-яких суспільств характеризується двома взаємозалежними процесами: функціонування й розвитку. Перший забезпечує життєдіяльність системи, її відтворення, другий – передбачає кількісні й якісні зміни в ній, що призводять до трансформації типу економічної системи. В такому разі виникає особливий тип економіки – *перехідна економіка*. Таким чином, у широкому розумінні слова перехідна економіка – це перехідний стан від однієї економічної системи до іншої, що виникає в результаті трансформацій [7, С.43].

У останній чверті ХХ ст. розвинені країни почали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, обумовлений революційним стрибком у розвитку продуктивних сил, пов'язаним із винаходом комп'ютера. Дослідження цих процесів поклали початок формуванню нового напрямку в рамках економічної теорії – *транзитології* – науки про перехідні стани економічних систем¹. Значний поштовх розвитку цієї науки дали

¹ До цього часу під транзитологією розумівся розділ політології, що вивчає перехід від авторитаризму до демократії. У 70-90 рр. ХХ ст. інтерес до проблем переходу від різних форм диктатури до демократії різко зростає. Це пов'язано з процесами, що відбувались і відбуваються в Португалії, Іспанії, Греції і особливо – в країнах ЦСР. Сьогодні предмет транзитології значно розширився – І.В.

небачені перетворення у постсоціалістичних країнах. Реакцією на ці перетворення можна вважати формування особливої науки в системі економічних наук – *теорії перехідної економіки* (або економічної теорії реформ – *I.B.*), яка теоретично осмислює особливості сучасної економіки постсоціалістичних країн, перехідних від централізовано керованого господарства до ринкового [2].

У той же час необхідно зазначити, що теорія перехідної економіки як наука ще відносно нова, тому серед економістів немає єдності щодо визначення сутності таких економічних категорій, як змішана, перехідна, транзитивна та трансформаційна економіка, та щодо їх взаємозв'язку та закономірностей розвитку.

Значна кількість учених визначають економіку перехідного періоду в першу чергу як "змішану економіку". І це зрозуміло, адже за своїм характером ця економіка дійсно є змішаною з переважаючим держсектору і колективістських форм власності. Так, А. Гриценко дає наступну характеристику перехідним процесам: "Реальний перехід здійснюється не від адміністративно-командної економіки до ринкової, а від змішаної економіки, що функціонувала на директивно-плановій підставі, до змішаної економіки, що функціонує на ринковій підставі" [10].

На погляд В. Кравченка, *змішаною* називають економіку, в якій функціонують підприємства і організації як державної, так і недержавної форм власності, що взаємодіють на базі товарно-грошових відносин. Це досить широкий спектр економічних систем. Одним із видів таких систем він визначає *перехідну або транзитивну* економіку (тобто, він ототожнює ці два поняття – *I.B.*). Її особливостями, як вважає вчений, є: обмеженість функціонування в часі; нестабільність і нестационарність здійснення соціально-економічних процесів; високий рівень ризику; можливість часткової втрати керованості на окремих етапах проведення трансформаційних перетворень. Виходячи з цього, *трансформаційна* економіка, за В. Кравченком, – це сучасна стадія розвитку світової економічної системи, що характеризується наступним: глобалізацією і урбанізацією; прискоренням темпів науково-технічного прогресу; інформатизаційними процесами; перетворенням екології на економічний ресурс; переоцінкою старих традиційних ресурсів і виробничих технологій; зміною функцій держави [10].

У наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених по-різному тлумачиться сам основний зміст перехідного періоду. Так, у більшості праць зазначається, що в постсоціалістичних країнах відбувається (або має відбуватися) перехід до ринкової економіки та її різних моделей. Інші вчені зазначають, що головним змістом перехідного періоду виступає перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії соціально-економічного розвитку, від державного соціалізму до змішаної економіки, від одного способу виробництва (базису, стану економіки) до іншого, від соціалістичної моделі розвитку економіки до основ ринкової демократії тощо.

Залежно від цього по-різному характеризується і зміст перехідної економіки (перетворення усієї системи соціально-економічних відносин; формування реальних ринкових відносин; створення відкритої національної ринкової економіки; побудова основ постіндустріального суспільства; процеси капіталізації суспільно-економічного ладу; створення "дикого" капіталізму тощо), і та економіка, від якої треба переходити до іншої (адміністративно-командна система; планова економіка; соціалістичний устрій; державний соціалізм; базис, що ґрунтується на позаекономічній залежності тощо).

Найбільш струнким і логічним підходом до визначення сутності й закономірностей розвитку перехідної економіки ми вважаємо підхід вітчизняних вчених В. Дергачової та П. Фільянова [7], які серед причин її виникнення виділяють такі: необхідність зміни в способах координації економічної системи; деформації чинної економічної системи; гострі економічні протиріччя в її межах; вплив на її розвиток глобальних факторів міжсистемних відносин з огляду на їх антагонізм та ін. У цьому контексті вони розрізняють два основних типи перехідної економіки: внутрішньосистемну та міжсистемну.

Внутрішньосистемна перехідна економіка характерна для *еволюційного шляху* розвитку, тобто тривалих поступових перетворень економічних однотипних систем. За цих умов зміни, властиві перехідній економіці, починаються у межах однієї системи, а закінчуються – в межах іншої (рис. 1). Пересічений на графіку простір відповідає стану перехідної економіки першого

типу, що має внутрішньосистемне походження. Особливістю такої економіки є те, що вона, маючи різні форми прояву, *не торкається глибинних підвалин системи*, в межах якої вона виникає.

Рис. 1. Перехідна економіка внутрішньосистемного типу
Джерело: [7, С.44].

Іншими якостями характеризується *перехідна економіка між-системного типу (транзитивна)*. Цим терміном позначають явища цілеспрямованого переходу в особливому сенсі, оскільки термін *транзит* означає особливі умови переходу, відмінного від звичайного (наприклад, минаючи якісь проміжні стадії чи маючи тимчасові параметри). Виникнення перехідної економіки такого типу вчені пов'язують, насамперед, з іншим шляхом економічного розвитку, відмінним від еволюційного, який вони називають *інтенсивно-перетворювальним*.

У цьому разі відбувається *перетворення всієї системи в цілому* за відносно короткий проміжок часу. У зв'язку з цією особливістю такий тип перехідної економіки може існувати тільки в міжсистемному просторі (рис. 2), оскільки характер її перетворень несумісний з типом системи, якої вони стосуються, і тому ці перетворення не можуть бути здійсненими всередині неї. Для таких перетворень необхідний особливий перехідний період. Зображений на графіку простір (рис. 2) являє собою економіку другого типу. Вона формується за зародження умов переходу від однієї економічної системи до іншої, що є за своїм характером альтернативними, тобто несумісними одна з одною [7, С.43–44].

Такий стан перехідної економіки може бути вираженим у двох формах: революційної і реформістської перехідної економіки. Перша (*революційна*) формується внаслідок стихійних шоків, коли можливе повне знищення старої системи, в результаті чого виникає необхідність особливого перехідного періоду для створення якісно нової економічної системи. Друга форма транзитивної економіки – *реформістська* – склалася відносно недавно у зв'язку з переходом постсоціалістичних країн до ринкової економіки. Ця відносно нова форма перехідної економіки вирізняється специфічними особливостями, насамперед – своєю цільовою спрямованістю, а також свідомо ініційованим і державно регульованим процесом, здійснюваним згори. Це – цілеспрямована трансформація на відміну від революційного процесу, що ініціюється знизу, тобто в народних масах, і відбувається в основному стихійно.

Рис. 2. Перехідна економіка міжсистемного типу

Джерело: [7, С.44].

Таким чином, за В. Дергачовою та П. Фільяновим, *перехідна (транзитивна) економіка характеризується докорінними глибинними перетвореннями міжсистемного типу, здійснюваними шляхом цілеспрямованого реформування у певні проміжки часу* [7, С. 44–45].

Цікавим є підхід до трансформаційних процесів російських економістів П.С.Усатого та О.С.Білокрилової [21]. Як зазначають вчені, найбільш складним завданням перехідного періоду, який супроводжується структурною кризою, є структурна перебудова.

Тому в якості елементу ринкової модернізації економіки вони розглядають еволюцію структурних зв'язків відтворювальної системи.

Під структурою (від лат. *structura* – будова, розташування, порядок) зазвичай розуміють сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах. Структурний аспект економічного розвитку виявляється як через кількісне зростання, так і через певні якісні зміни в економіці. Таке трактування структури економіки застосовне до дослідження проблематики розвитку (зміни одних структур іншими), ядром якого є структурні зрушення.

На думку зазначених авторів, структурне зрушення – це перш за все соціально-економічні зміни, перетворення самої економічної системи, які здійснюються принаймні по трьох напрямках: якісні перетворення системоутворюючих відносин – відносин власності (значне зростання частки недержавного сектору); підвищення частки сфери послуг; зростання частки малого бізнесу [21].

Всі структури, у тому числі економічні, проходять у своєму розвитку наступні етапи: зародження, зростання, період зрілості, регресивні перетворення (криза) і зникнення або розпад. Зародження і зростання автори розглядають як процес організації в рамках старої структури, процес боротьби з консервативними сторонами й елементами, процес зміни системних якостей. Період зрілості характеризує стаціонарний стан структури, коли процеси організації і дезорганізації врівноважують один одного. Регресивні перетворення відображають процес дезорганізації структури, коли вона, у свою чергу, поступається місцем новій структурі.

За П.С.Усатим та О.С.Білокриловою, структурне зрушення в економіці являє собою зміни матеріально-речової (галузевої, відтворювальної, технологічної) і соціально-економічної будови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами, що приводять до зміни матеріально-речових (еволюційної) і соціально-економічних (революційної) системних якостей. Зміна основних системних якостей виступає як критерійна ознака структурного зрушення.

Таким чином, структурні зрушення в економіці виявляються у формі зміни положення елементів, часток, пропорцій і якісних характеристик економічної системи, тому структурне зрушення – це така зміна системних взаємозв'язків (економічних відносин між елементами), яке приводить до модифікації основних спочатку кількісних, а потім і якісних характеристик системи (рис. 3) [21].

Попри різні підходи вчених до дослідження розвитку перехідних економік, всі вони визнають, що постсоціалістична трансформація має свої закономірності, а результати трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах дуже схожі. Сьогодні вже чітко окреслилися певні спільні риси, шляхи, якими йшли країни, що обрали ринкову модель. Це передусім, широкі свободи, приватна власність, конкуренція, свобода входу на ринок та виходу з нього, обмежена влада урядовців та держави взагалі.

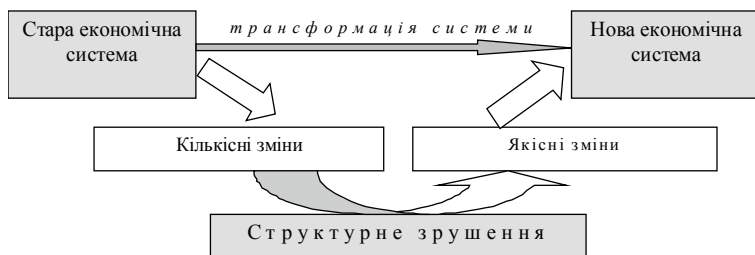

Рис. 3. Місце структурних зрушень в процесі трансформації економічної системи

Джерело: [21].

І дійсно, процеси трансформації підкоряються загальним закономірностям. Так, до загальноекономічних закономірностей перехідних економік зазвичай відносять: нестійкість – перехідна економіка об'єктивно нестійка внаслідок того, що вона нецілісна; багатоваріантність (альтернативний характер) розвитку; поява і функціонування особливих перехідних форм (взаємозаліки при здійсненні закупівель продукції для державних потреб, бартер, колективно-пайова власність на землю тощо); особливий характер протиріч, найважливішим з яких виступає протиріччя між старою економічною системою (централізовано керованою)

й новою (ринковою); історичність, тобто скороминущий характер перехідної економіки, яка змінюється періодом зрілого розвитку економічної системи [2; 3].

У той же час у різних країнах існують певні відмінності в реалізації цих закономірностей, які значною мірою обумовлені відмінностями в стартовій економічній ситуації: рівні розвитку, залежності від міжнародної торгівлі, мірі просунутості економічних реформ, рівні незбалансованості економіки [1]. Проте перехід від системи централізованої регламентації до ринкової економіки визначається не лише національними особливостями та ступенем початкового розвитку постсоціалістичних країн, а й більш складними чинниками власне перехідного періоду [4, С.136]. У перехідній економіці переплітаються три блоки проблем – загальні закономірності трансформації економіки, глобальні тенденції сучасного етапу економічної трансформації й трансформація централізовано-керованої економіки в ринкову [1], які безпосередньо впливають на хід трансформаційних процесів. Від методів та термінів їх вирішення значною мірою залежить характер трансформаційних процесів.

Як правильно зазначає відомий вітчизняний економіст В. Чужиков, фактично у цей період було сформовано дві основні стратегії (моделі) соціально економічної трансформації: "шокової терапії" польського економіста Л.Бальцеровича і градуалізму (еволюції), одним з авторів якого був відомий угорський професор Я. Корнаї. Принципова відмінність між ними полягала у термінах і способах реалізації переходу до ринку [9, С.28].

Таким чином, своєрідність і індивідуальність моделей реформування економічних систем пояснюється характером і структурою соціально-економічного потенціалу, рівнем суспільно-громадського розвитку окремих країн [6] і тим, *яку модернізаційну політику вони проводять*.

Проблема модернізації знаходиться сьогодні в центрі уваги глобальної спільноти. Можна стверджувати, що глобальна модернізація стала у XXI ст. визначальною тенденцією економічного розвитку. Особливої гостроти ця проблема набуває для постсоціалістичних країн, зокрема країн СНД, економіка яких виявилася практично неконкурентоспроможною на глобальному ринку.

Сьогодні від успіху модернізації більшою мірою залежать економічний і соціальний прогрес країн Співдружності, їх місце у світовому господарстві, де нині вирішальну роль відіграють країни з розвинутою економікою знань, а також доля інтеграційних процесів у рамках СНД: як показує світовий досвід, привабливість інтеграційного угруповання і його стійкий розвиток залежить від того, наскільки воно сприяє здатності виробляти, поширювати і сприймати нові товари і послуги, нові технології, принципи і форми побудови бізнесу і суспільних послуг у всіх країнах-учасниках. Не випадково в офіційних програмних документах, прийнятих останніми роками в країнах Співдружності, модернізація економіки включена в число першочергових завдань [11].

Зазначимо, що спочатку в західній теорії під модернізацією розумілася обумовленість індустріалізації країн, що розвиваються, переходом до демократичних форм правління. Сьогодні поняття модернізації трактується значно ширше і застосовується як до політики, так і до економіки. Під економічною модернізацією розуміються структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її глобальної конкурентоспроможності. Символами економічної модернізації теперішнього часу є "економіка знань", "економіка різноманітності", "глобалізація економіки". Визначальним у модернізації економіки є інноваційний аспект, хоча модернізація як комплексний багатоплановий процес не зводиться до інноваційної діяльності й включає безліч інших взаємозв'язаних складових – структурну, інвестиційну тощо.

За характером нововведень російські вчені [11] виділяють два типи модернізації – креативну та адаптивну. Вони вважають, що модернізація стає *креативною* (піонерною), якщо здійснені в країні технологічні й інституційні нововведення отримують визнання і починають поширюватися по світу, приносячи країні певний рентний дохід. Інший тип модернізації, який можна назвати *адаптивною* (імітаційною, запозиченою модернізацією), заснований на впровадженні запозичених нововведень (у вигляді, наприклад, промислової збірки), що пов'язане з певними витратами на придбання авторських прав, патентів, ліцензій, устаткування, на інжиніринг, сервісне обслуговування тощо

(виплатою інноваційної ренти). У реальності креативна й адаптивна модернізації в країнах поєднуються в різній пропорції, яка відображає їх місце в глобальній економіці, національний інноваційний і фінансовий потенціал.

Здійснення модернізації економіки за тим або іншим типом – креативним або адаптивним – впливає не лише на розвиток окремих країн і їх глобальне позиціонування, але і на співпрацю в рамках регіональних і субрегіональних угруповань (наприклад, СНД). У інтеграційних об'єднаннях (особливо в досить "просунутих") поняття креативної модернізації розширює свої кордони: воно відноситься вже не лише до окремих країн, але і до об'єднання в цілому, тоді як адаптивна модернізація означає запозичення нововведень із країн, що не входять у дане об'єднання. Таким чином креативна модернізація, безумовно, вважається кращою за адаптивну з погляду як окремих країн СНД, так і їх взаємної співпраці та інтеграції. Проте навіть адаптивна модернізація проводиться не у всіх країнах угруповання.

Найбільш просунутими в плані модернізації є чотири провідні країни СНД: Росія, Україна, Білорусія та Казахстан. Хоча програми модернізації їх економік розроблялися незалежно одна від одної і ніяк не координувалися, вони досить схожі за мотивами розробки, цілями, завданнями і пріоритетами. Всі вони більшою (Росія, Україна, Білорусія) чи меншою (Казахстан) мірою орієнтовані на креативний тип модернізації. З трьох відомих у світі стратегій інноваційного розвитку (стратегія нарощування, стратегія запозичення, стратегія перенесення) ці країни, як впливає з їхніх програмних документів, віддають перевагу найбільш прогресивній стратегії нарощування, коли основний упор робиться на забезпечення нарощування на базі прогресивних технологій, випуску нової конкурентоспроможної продукції з використанням, перш за все, власного науково-технічного і виробничо-технологічного потенціалу і залученням зарубіжного досвіду². Проте на практиці реалізація цієї стратегії зштовхується з великими труднощами [11].

² Стратегія запозичення направлена на освоєння випуску наукоємної продукції, вироблюваної раніше у високорозвинених країнах, з використанням власного інноваційного потенціалу. Стратегія перенесення направлена на освоєння продукції нових поколінь, що має попит за кордоном шляхом закупівлі ліцензій на високоефективні високі технології [15].

Так, в Україні на початку 2004 р. була прийнята "Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 рр. По шляху європейської інтеграції" [16], що передбачає, зокрема глибокі якісні зміни в економіці, її структурну перебудову, перехід на інноваційну модель розвитку. Згідно зі Стратегією, період 2004–2015 рр. повинен стати в Україні етапом формування нової, інноваційної економіки. Велика увага в Стратегії була приділена розвитку інфраструктури інноваційної системи, намічено пріоритети науково-технологічного розвитку, розроблені сценарії й етапи інноваційного розвитку. Українська стратегія переходу на інноваційний шлях розвитку носить вельми амбітний характер і орієнтована на моделі, властиві країнам із високорозвиненою економікою і потужним власним науково-технічним потенціалом. Проте з об'єктивних і суб'єктивних причин не всі ці завдання були виконані (й виконуються зараз) в повному обсязі.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що креативна модернізація сприяє більш ефективній інтеграції країни в будь-яке угруповання і тому є найбільш бажаною для транзитивних економік.

Окрім характеру нововведень, модернізацію можна класифікувати за структурою кінцевого попиту. З погляду вимоги загальної збалансованості економіки, що модернізується, зсуви у виробничо-галузевій структурі мають бути пов'язані зі змінами в структурі кінцевого попиту. Тому, як свідчить світовий досвід, модернізація завжди орієнтована на один із "пріоритетних" елементів кінцевого попиту. За цим загальним критерієм вже згадувані нами П.Усатий та О.Білокрилова виділяють чотири типи моделей структурної модернізації: *орієнтовані на споживчий попит*; *орієнтовані на розвиток експорту*; *орієнтовані на масштабне інвестування*; *орієнтовані на воєнно-промислові інновації* [21], коротка характеристика яких подана у табл. 1.

Зазначимо, що всі перераховані моделі мають певні обмеження соціально-економічного характеру, усунення або послаблення яких потребує значних коштів та цілеспрямованих дій держави, а іноді – взагалі неможливо. В той же час з точки зору євроінтеграційних перспектив транзитивних економік найбільш ефективною, на наш погляд, виступає ***модель, орієнтована на розвиток експорту***, яка відкриває великі можливості для плідної

взаємовигідної співпраці постсоціалістичних країн із країнами Європейського Союзу з перспективою дійсного членства.

Очевидно, що системні трансформації у постсоціалістичних країнах наприкінці ХХ ст. передбачали зміни і в їх зовнішньо-економічній політиці. Більшість цих країн своїм стратегічним завданням визначили євроінтеграцію. І це зрозуміло. Вступ до ЄС – це значні перспективи, можливості одержання коштів для більш динамічного розвитку, виходу зі своїми товарами на ринки Західної Європи, можливості стати учасниками загальної системи європейської безпеки. З другого боку, перехід до ринкової економіки постсоціалістичного табору викликав жваве обговорення планів розширення ЄС на схід з метою якомога скорішого поширення єдиного європейського простору.

Т а б л и ц я 1

Характеристика моделей структурної модернізації національної економіки

Мета та особливості моделі	Країни, у яких застосовується модель
1. Модель, орієнтована на споживчий попит	
<p>Реалізація цієї моделі передбачає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – створення умов для підвищення товарності сільського господарства; – зростання реальних доходів населення, які формують споживчий попит; – модернізацію сільського господарства і переробки його продукції; – розвиток житлового будівництва (у зв'язку з неминучою урбанізацією); – інституціоналізацію внутрішнього ринку тощо. <p>Важливим моментом цього варіанта модернізації є потужний прогрес у технологіях, який відбивається в загальному підвищенні ефективності відтворення і реалізується по трьох головних напрямках. По-перше, домінуючими стають відносно некапіталомісткі виробництва складної продукції, що ослабляє інвестиційне навантаження на економіку. По-друге, розвиток передових технологій у соціально-орієнтованих галузях сприяє зниженню матеріаломісткості і національне попит на нові якісні види базових ресурсів. По-третє, дорожчання робочої сили і зростання витрат на соціальне забезпечення стимулюють автоматизацію і готують поширення інформаційних технологій [13, С.49]</p>	<ul style="list-style-type: none"> – слаборозвинені країни з низьким вихідним рівнем насичення первинних потреб (Китай, Індія, низка країн Латинської Америки) – країни з високим рівнем насичення первинних потреб, що переходять до нових споживчих стандартів і орієнтирів (США, починаючи з "нового курсу" Рузвельта (1930-ті роки) до кінця 1960-х рр.; післявоєнна Німеччина).

Продовження т а б л. 1

Мета та особливості моделі	Країни, у яких застосовується модель
2. Модель, орієнтована на розвиток експорту	
<p>Головна мета – це вихід на світовий ринок, розширення експорту</p> <ul style="list-style-type: none"> – промислових товарів із високим ступенем обробки (відповідно із високою долею доданої вартості). За рахунок цього вирішується декілька завдань [19, С.44]: – стимулюється диверсифікація промислового виробництва; – долається вузькість внутрішнього ринку; – мобілізуються додаткові джерела накопичень (окрім доходів від експорту, така стратегія, як правило, викликає приплив іноземних інвестицій); – підприємства із самого початку орієнтуються на високі техніко-технологічні й організаційні стандарти передових країн; – інколи вдається ефективно задіяти "переваги відсталості" країн, що розвиваються, пов'язані з дешевизною робочої сили і сировини, використанням "готових" індустріальних технологій і можливостей тиражування промислових зразків, зниженими вимогами до екології тощо 	<p>Реалізована у ряді нових індустріальних країн: на Далекому Сході (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур), у країнах АСЕАН (Індонезія, Малайзія, Таїланд) і з деякими обмовками в Латинській Америці (Мексика і Бразилія) [12]</p>
3. Модель, орієнтована на масштабне інвестування	
<p>Є капіталомісткою, інвестування стає в певному значенні самоціллю. Основою її реалізації стає підвищення техніко-технологічного рівня економіки, ресурсозаміщення (переорієнтація з дефіцитних на недефіцитні ресурси, наприклад, з енергоємного на трудомісткий тип зростання) і добудовування економічної структури до органічної цілісності (наприклад, імпортозаміщення або експортоорієнтація)</p> <p>На відміну від попередніх, дана модель не пов'язана з довгостроковими соціальними цілями економічного зростання. У цьому сенсі вона є проміжною, базовою для подальшої переорієнтації національного господарства або на зовнішній ринок (експортоорієнтація), або на внутрішнє споживання (імпортозаміщення), або на широке впровадження військово-промислових інновацій</p>	<p>Реалізували СРСР у 1930-ті рр. і Японія в 1960–1970-ті рр. Багато в чому за цією схемою відбувалася модернізація економіки Франції в 1960-ті рр. На ранніх стадіях перебудови економіки її дотримувалися Мексика і Бразилія, а також Туреччина. З обмовками до цього типу модернізації можна віднести Чилі (після 1982 р.) [20]</p>

Продовження т а б л. 1

Мета та особливості моделі	Країни, у яких застосовується модель
4. Модель, орієнтована на воєнно-промислові інновації	
<p>Державні оборонні програми створюють досить потужний імпульс структурних перетворень, включаючи науково-технічне середовище й інфраструктуру. Поряд із масштабними соціальними, політичними й економічними (інфляція, поглинання ресурсів) витратами від милітаризації суспільства, ключова проблема полягає в "закритості" ВПК. Успіх досягається лише у тому випадку, коли ВПК стає "генератором" якісних перетворень, доступних для невоєнних виробництв</p>	<p>Була реалізована в передвоєнній Німеччині і певною мірою – в Ізраїлі. Частково це має місце в США – переміщення багатьох продуктів із чисто військової сфери в цивільну (формування глобальної мережі Інтернет, що дало потужний поштовх економічному розвитку національного і світового господарства)</p>

* Складено автором за [21].

Дві останні хвили розширення ЄС вже принесли певні здобутки, але разом із цим – нові проблеми та розчарування. Взагалі слід зазначити, що розширення ЄС на схід – багато-вимірний складний процес, наслідки якого як для нових, так і для старих його членів ще не визначені до кінця. У будь-якому разі досвід історії інтеграції у Західній Європі повинен стати прикладом для країн колишнього СРСР.

Попри всі складності сьогодні не викликає сумніву, що європейська регіональна інтеграція повинна стати базою для підвищення конкурентоспроможності нових незалежних країн Східної Європи з метою їх подальшої й ефективної інтеграції до світових структур. І дійсно, сьогодні євроінтеграція стає реальністю для багатьох країн ЦСЄ.

Євроцентризм є найбільш привабливим і практично безальтернативним інтеграційним процесом і для України. Інтеграційна політика щодо східноєвропейських країн має орієнтуватися на відновлення ефективних традиційних зв'язків у сфері

міжнародної спеціалізації та кооперування, а щодо західно-європейських – на встановлення таких зв'язків на взаємовигідних засадах. В той же час в очікуванні дійсного членства в ЄС Україна повинна розвивати економічні зв'язки як з окремими країнами ЄС, так і з його потенційними членами.

Окрім цього, Україна має брати активну участь в інших європейських угрупованнях інтеграційної спрямованості, направляти зусилля на поглиблення вже існуючих механізмів співпраці, які зарекомендували себе як ефективний засіб прискорення регіонального економічного та соціального розвитку та антикризовий засіб. У цьому контексті велике значення для України (як і для інших транзитивних країн) має участь у регіональних програмах ОЧЕС і ГУАМ.

Враховуючи вигідне стратегічне положення та економічний потенціал України, Туреччини та інших сусідніх країн, а також зростаючу роль Чорноморського регіону в глобальній економіці, необхідно активізувати співпрацю в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва.

ОЧЕС – дуже перспективна організація з великим потенціалом. Так, за короткий проміжок часу чорноморське економічне співробітництво отримало статус міжнародної організації регіонального рівня. Окрім цього, до нього входять і члени ЄС, що надає додаткові можливості для України та інших країн ЦСЄ щодо розширення співробітництва з Євросоюзом та залучення до загальноєвропейської економічної інтеграції.

Одним із найважливіших напрямів реалізації Україною прагнень щодо регіонального лідерства є активна співпраця в рамках Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ. На сьогодні країни-учасниці цього об'єднання відводять Україні провідну політичну роль як гаранта стабільності в конфліктних регіонах пострадянського простору. Важливим напрямками взаємодії в рамках ГУАМ є транзитно-транспортна, безпекова, енергетична та політична сфери. Окрім цього, країни ГУАМ пов'язує одна мета – зближення з Євросоюзом.

Попри існуючі окремі негативні оцінки діяльності організації, ГУАМ не тільки продовжує існувати й успішно розвиватися з цілого ряду напрямків, але й порівняно з багатьма іншими організаціями має більш ефективний формат співробітництва.

Як вважає генеральний секретар ГУАМ В.Чечелашвілі, малий формат організації дозволяє їй бути більш синергічною й досягати того, чого не можуть інші організації. Зокрема, це стосується реалізації таких проектів, як створення зони вільної торгівлі, боротьба із організованою злочинністю, розробка єдиної транзитної політики.

За останні роки товарообіг між країнами-членами ГУАМ досяг 4,5–4,7 млрд дол. У той же час існує необхідність більш ефективно використовувати потенціал співробітництва. Подальша співпраця в рамках Організації надасть можливість отримання фінансової допомоги від головних світових донорів (США, ЄС, Японія), створення додаткових джерел енергопостачання, активізації транзитно-транспортного та енергетичного потенціалу України, що призведе до утворення сприятливих умов для створення додаткових шляхів виходу на ринки Близького Сходу та Центральної Азії [5].

Велику роль у подальших перетвореннях в економіці транзитивних країн повинна відіграти Концепція ЄС **"Східне партнерство"**. Мета цієї ініціативи полягає в посиленні європейської пропозиції східним сусідам. Ця пропозиція виходить за межі нинішньої політики європейського сусідства і, з одного боку, посилює двосторонню співпрацю, а з другого – сприяє горизонтальним зв'язкам між країнами, яким вона адресована. Зокрема, Східне партнерство охопить Україну, Молдову, Азербайджан, Вірменію, Грузію, а також Білорусь. Деякі з проектів будуть також доступні Росії, але, як дехто відзначає, не повинно бути сумніву в тому, що нова пропозиція адресована, головним чином, Україні та Молдові як перспективним членам ЄС [14].

Східним партнерством передбачено три основні області співробітництва: створення в майбутньому зони вільної торгівлі між цими країнами, а також між ними і Євросоюзом; співробітництво в сфері енергетичної безпеки і полегшення візового режиму [8, С.4].

Партнерство передбачає також підвищення рівня політичної взаємодії, включаючи перспективу нового покоління угод про асоціацію, далекоюсяжну інтеграцію в економіку ЄС, спрощення перетину кордону ЄС для громадян за умови дотримання вимог безпеки, посилення механізмів енергетичної безпеки

на користь усіх зацікавлених сторін, а також підвищення фінансової допомоги. ЄС пропонує більш інтенсивну поточну підтримку реформ країн-партнерів через Комплексну програму інституційного розвитку та новий багатосторонній вимір, який дасть можливість об'єднати усіх партнерів при вирішенні спільних викликів. Нове партнерство включає нові заходи, спрямовані на підтримку соціально-економічного розвитку у зазначених шести країнах, а також п'ять ключових ініціатив, які стануть конкретним свідченням підтримки ЄС [18].

Зазначена ініціатива має такі нові головні пункти:

- нові угоди про асоціацію, включаючи глибокі та комплексні угоди про зону вільної торгівлі для тих країн, які прагнуть і готові брати на себе відповідні далекосяжні зобов'язання з ЄС;
- комплексні програми за фінансової підтримки ЄС для покращання адміністративної спроможності країн-партнерів;
- поступова інтеграція в економіку ЄС (із дотриманням асиметрії, необхідної економікам країн-партнерів), включаючи юридичні зобов'язання щодо наближення регуляторних норм;
- заохочення країн-партнерів до розвитку мережі вільної торгівлі між ними, яка може пізніше приєднатися до Економічного співтовариства сусідства;
- укладення "договорів мобільності та безпеки", які сприятимуть простішому легальному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією;
- вивчення Європейською Комісією можливостей для розвитку трудової мобільності з перспективою більшої відкритості ринків праці ЄС;
- програми, спрямовані на соціально-економічний розвиток країн-партнерів, зокрема у напрямку подолання гострих соціально-економічних розбіжностей між цими країнами;
- створення чотирьох багатосторонніх політичних платформ: демократія, належне управління та стабільність; економічна інтеграція та зближення з політичними курсами ЄС; енергетична безпека; контакти між громадянами для подальшої підтримки окремих реформ країн-партнерів;
- ключові ініціативи: програма інтегрованого управління кордонами; сприяння розвитку малих і середніх підприємств;

сприяння розвитку регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та відновлюваних джерел енергії; розвиток Південного енергетичного коридору; співпраця з попередження стихійних лих і техногенних аварій, готовності до них і реагування;

- посилення соціально-культурних контактів і більше залучення громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін, включаючи Європейський парламент [18].

В Україні стосовно "Східного партнерства" існують і негативні думки, пов'язані насамперед із побоюваннями розпошення уваги до України (яка вже досягла певних успіхів у євроінтеграції) на цілу групу країн та можливим зниженням у майбутньому шансів її дійсного членства в ЄС. Але, на наш погляд, "Східне партнерство" має стати перехідним етапом до створення динамічного та стабільного регіону на сході Європи [17].

Всі розглянуті європейські перспективи транзитивних економік можуть виявитися достатньо ефективними за умови внутрішньої готовності до інтеграції, яка значною мірою визначається темпами та характером модернізаційних трансформацій у кожній країні.

У результаті дослідження проблеми можна зробити такий **висновок**: вибір моделі модернізації транзитивної економіки обумовлений багатьма внутрішніми чинниками (рівнем розвитку промисловості, інвестиційною привабливістю країни, наявністю ресурсного потенціалу тощо), а також об'єктивними закономірностями розвитку глобальної економіки. В той же час для більш швидкої й успішної інтеграції до європейського економічного простору постсоціалістичним країнам варто обирати креативну модель модернізації, максимально орієнтовану на розвиток експорту. З другого боку, тісна співпраця цих країн із розвиненими країнами Європи, участь у існуючих угрупованнях інтеграційної спрямованості значною мірою сприятиме в них проведенню модернізаційних трансформацій.

Очевидно, що подальшого дослідження в цьому ключі потребує проблема використання глобальних, регіональних і національних факторів при проведенні модернізації економіки.

Список використаної літератури

- 1.Белокрылова О.С., Заиченко А.А. Занятость и рынок труда в переходной экономике: теория и практика. – Ростов-на-Дону. – 1998 // <http://www.transeconom.boom.ru/issues/book/book1.htm>
- 2.Белокрылова О.С. Сущность и закономерности функционирования переходных экономик // http://transeconom.boom.ru/lections/html/lec_sushn.html
- 3.Белокрылова О.С. Теория переходной экономики. <http://www.transeconom.boom.ru/demo/index.htm>. 01.05.2003
- 4.Бураковский И.В., Плотников О.В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. – Харків: Фоліо, 2009. – 299с.
- 5.Велиев Э. ГУАМ скорее жив, чем мертв. Суббота, 26.06.2010 <http://www.zerkalo.az/2010-06-26/politics/10537-read/print>
- 6.Гасанов Р. Управленческие особенности транзитивных экономик (на примере Азербайджанской Республики) // Кавказ & глобализация: Журнал социально-политических и экономических исследований. – 2009. – № 1 (Т.3). – С. 92–100.
- 7.Дергачова В.В., Фільянов П.О. Становище країн з перехідною економікою у глобальному середовищі //Проблеми науки: Зб. наук. пр. – 2005. – № 9. – С.43–50.
- 8.ЄС буде дружити з республіками // Обзор. – 2008. – 4 декабря. – С.4.
- 9.Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія/ [Д.Лук'яненко, В.Чужиков, М.Г.Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В.Чужикова, М. Г.Вожняка. – К.: КНЕУ, 2010. – 719, [1] с.
- 10.Кравченко В.Н. Трансформационные процессы и концепции экономического роста (Ч.1)1 // <http://www.modeling.at.ua/publ/8-1-0-29>
- 11.Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы / Отв. ред. Вардомский Л.Б. Научный доклад. – М.: ИЭ РАН, 2008. – 78с. <http://www.imeri-eurasia.ru/kalendar.php?id=357>
12. Опыт экономических реформ в развивающихся странах. – М., 1992.
- 13.Рогожин А. Опыт стран "догоняющего развития" и российская действительность // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – №7.
- 14.Сівець М. Східне партнерство – час покаже //День. – 2008. – №93. – 29 травня.
- 15.Соколова Г. Белорусская модель инновационного развития: социально-экономические проблемы реализации // Общество и экономика. – 2007. – № 7. – С. 148–165.
- 16.Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції //К.: 2004. – 416с.
- 17.Східне партнерство не допоможе Україні вступити в ЄС, але...// Українська правда. – 2008. – 26 травня. – <http://www.pravda.com.ua/news/2008/5/26/76502.htm>

18. Східне партнерство – нова амбітна глава у відносинах ЄС зі східними сусідами <http://gurt.org.ua/news/recent/1029/>

19. Сырмолов Д. Экономические реформы в Аргентине // Вопросы экономики. – 2000. – №9. – С.106–121.

20. Тодаро М. П. Экономическое развитие: Учебник / Пер. с англ.; под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зевина. – М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 672с.

21. Усатый П.С., Белокрылова О.С. Структурные сдвиги в региональной экономике. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2003. <http://transeconom.boom.ru>

Стаття надійшла до редакції 16.02. 2011 р.